

Udenrigsministeriet: Dansk sikkerhedspolitik 1948-1966 – Bind I: Fremstilling

14. Nedrustnings- og afspændingsforanstaltninger (side 171-182)

KAPITEL XIV

Nedrustnings- og afspændingsforanstaltninger

1. Indledning

I dette kapitel vil der blive givet en sammenfatning af den danske holdning til de nedrustnings- og afspændingsforslag, der fortrinsvis inden for De forenede Nationer har været til behandling i den af redegørelsen omfattede periode. På grund af stoffets omfang har det været nødvendigt at foretage en begrænsning, således at der kun er medtaget emner, som har givet anledning til mere konkret dansk stillingtagen. En fyldigere fremstilling af nedrustningsproblemerne indeholdes i nedrustningsudvalgets årlige virksomhedsberetninger, og med hensyn til dansk atompolitik henvises til kapitel X i denne redegørelse.

Generelt har den danske holdning til nedrustningsspørgsmålet på *én* gang været præget af et mindre lands særlige interesse for gennemførelsen af nedrustningsforanstaltninger og samtidig af en erkendelse af sådanne landes begrænsede indflydelse på dette område, der er af vital betydning for stormagternes sikkerhedsinteresser. Eksempelvis udtalte stats- og udenrigsminister H. C. Hansen således i en tale i Svendborg den 25. november 1957:

»Det ville imidlertid være urealistisk at tro, at Danmark og andre lande af samme størrelsesorden skulle have mulighed for afgørende at påvirke stormagternes indstilling til nedrustningen. Det er stormagterne, der besidder kernevåben, det er disse magters potentielle styrke og sikkerhed, det drejer sig om, og det må derfor være dem, der i første række tager stilling til problemerne.«

medens udenrigsminister Per Hækkerup fremsatte følgende udtalelse i folketinget den 24. februar 1965:

»De generelle muligheder for dansk og nordisk initiativ i nedrustningssagen er begrænsede. For det første er det en konsekvens af de reale magtforhold, at de mindre landes muligheder for direkte at påvirke den militærstrategiske og politiske baggrund for udviklingen i nedrustningssagen er små. Det er her holdningen blandt de ledende militærmagter, der er udslagsgivende. Hertil kommer, at nedrustningsproblemer i sig selv er af en så kompliceret teknisk karakter, at man ikke i de mindre lande har samme praktiske muligheder for en indtrængen i disse problemer som i de store lande, der har et helt andet administrativt og videnskabeligt apparat til rådighed.«

Regeringens holdning til forholdet mellem Danmarks medlemskab af NATO og nedrustningsspørgsmålet formuleredes således af stats- og udenrigsminister H. C. Hansen under en tale i Det nordatlantiske Råd den 16. december 1957:

»Her er det af afgørende betydning, at NATO i sin militære opbygning har for øje, at denne får en form, der gør det klart for enhver, at NATO's militære styrker kun har to formål: at afskrække fra angreb og, om fornødent, at forsvare vore lande og vor frihed, samt at bevare muligheden for forhandlinger, som i sidste ende har det ene formål: afspænding og forståelse mellem øst og vest.

Fortsatte rustninger fører ikke i sig selv til en løsning af de spørgsmål, der deler øst og vest. Det er derfor af den allerstørste betydning, at vi stadig arbejder for international afspænding og i særdeleshed baner vejen for en genoptagelse af nedrustningsforhandlingerne og for drøftelse af de problemer, der indebærer en stadig risiko for konflikter. Trods alle de skuffelser, vi hidtil har lidt, bør vi ikke opgive forsøgene på at nå til en forståelse, til at bygge bro over kløften mellem øst og vest, selv om vore anstrengelser i dette øjemed vil kræve både tid og tålmodighed.«

De almindelige danske synspunkter vedrørende nedrustningsspørgsmålet har været nedfældet i de årlige instruktioner til den danske delegation ved FN's generalforsamlinger. I instruktionen til delegationen ved FN's 20. generalforsamling i 1965 udtaltes det således, at dansk politik i nedrustningssagen sammenfattende er kendetegnet af

- (a) ønsket om at støtte ethvert realistisk forsøg på at nå til en almindelig og fuldstændig afrustning under behørig kontrol,
- (b) uviljen mod at se en udvidelse af den kreds af lande, der selvstændigt besidder atomvåben,
- (c) ønsket om at støtte bestræbelser på at tilvejebringe en standsning af underjordiske forsøgssprængninger ved en aftale, der frembyder de fornødne garantier,
- (d) ønsket om at samarbejde med FN i dets bestræbelser på at fremme nedrustningssagen,
- (e) samarbejdet med NATO's øvrige medlemsstater og med de andre nordiske stater.

Nedrustningsspørgsmålet rejser tekniske problemer, der er overordentlig komplicerede. Ud fra en erkendelse af, at såfremt Danmark skulle yde et konstruktivt bidrag til den internationale nedrustningsdebat, måtte såvel disse tekniske problemer som nedrustningsspørgsmålets politiske sider underkastes et mere systematisk studium, end det hidtil havde været tilfældet, besluttede regeringen den 16. maj 1961 at nedsætte et nedrustningsudvalg (bilag 215). Ifølge udvalgets kommissorium er dets opgave med udgangspunkt i nedrustningssagens hidtidige forløb at studere og analysere aktuelle nedrustningsforslag, ligesom udvalget under sit arbejde skal have sin opmærksomhed henvendt på de muligheder, der i den til enhver tid foreliggende situation måtte være for, at Danmark fremsætter forslag i forbindelse med nedrustningsbestræbelserne.

2. Almindelige nedrustningsbestræbelser

Dybt foruroliget over udviklingen efter 2. verdenskrig sendte professor Niels Bohr

den 9. juni 1950 sit åbne brev til De forenede Nationer, hvori han agiterede for »en åben verden« med fuld informationsfrihed over landegrænserne som den eneste løsning på de politiske problemer (bilag 216).

Henvendelsen til De forenede Nationer fremkom uden forudgående drøftelse med regeringen, men statsminister Hans Hedtoft fremsatte den i bilag 217 gengivne erklæring til støtte for initiativet, og samtidig blev de vigtigste danske diplomatiske repræsentationer i udlandet anmodet om at indberette om reaktioner på brevet. Ambassadør Kauffmann, Washington, modtog en speciel orientering om regeringens holdning med henblik på at fremme professor Bohrs initiativ i De forenede Stater (bilag 218). Det hed heri bl. a., at for at komme ud af det daværende internationale dødvande var regeringen af den mening, at en snarlig uforbeholden amerikansk erklæring til alle lande om en åben verden og et fornyet tilbud om under behørig og gensidig international kontrol at stille alle krigsmæssige videnskabelige opfindelser til rådighed for alle lande kunne blive af allerstørste betydning. Regeringen fandt det af afgørende betydning, at det amerikanske udenrigsministerium i hvert fald ikke præjudicerede sin stilling ved at tage afstand fra professor Bohrs initiativ. Også ambassadørerne i London, Stockholm og Oslo blev inddraget i spørgsmålet. Sagens fremme blev såvel af Niels Bohr som af regeringen drøftet med regeringerne i Norge og Sverige, der udviste megen interesse for tanken. Der var dog enighed om, at der ikke var plads for et egentligt skandinavisk initiativ i spørgsmålet, men tanken om en åben verden kunne på personlig basis rejses under den forestående FN-generalforsamling over for andre landes repræsentanter.

Professor Bohrs tanker medførte ikke konkrete resultater, men har nok haft en vis indirekte virkning. På grund af Korea-krigen, den kolde krig og de indenrigs-politiske strømninger i De forenede Stater var der ikke mulighed for egentlige fremskridt på daværende tidspunkt, jvf. bilag 219. I 1956 mindede professor Bohr i et brev til generalsekretær Hammarskjöld atter om sine tanker, ligesom udenrigsminister Jens Otto Krag i sin tale på De forenede Nationers generalforsamling i 1960 bragte brevet i erindring. Efter professor Bohrs død overgav udenrigsminister Per Hækkerup generalsekretær U Thant en skrivelse fra den danske regering (bilag 220), hvori det konstateredes, at det åbne brev vel næppe blev det incitament i fredsbevarende retning, som professor Bohr, og mange tænkende mennesker med ham, havde håbet på. Der blev ikke givet agt på hans initiativ i Korea-konfliktens hektiske dage.

Danmark har bortset fra perioden 1953-54 ikke haft sæde i De forenede Nationers nedrustningskommissioner. I nævnte periode deltog Danmark i sin egenskab af medlem af Sikkerhedsrådet i den under 6. generalforsamling nedsatte nedrustningskommission. I 1953 afholdtes der imidlertid først møder efter Korea-krigens afslutning, og på den 8. generalforsamling i 1953 foresloges det at oprette en underkomité bestående af Sovjetunionen, De forenede Stater, Storbritannien, Frankrig og Canada, hvor de egentlige forhandlinger kom til at foregå. Da selve kommissionen forud for 9. generalforsamling i 1954 holdt møder i New York, instrueredes den danske FN-repræsentation om at afgive et indlæg vedrørende den principielle danske holdning i nedrustningsspørgsmålet, udtrykke skuffelse over de manglende fremskridt i spørgsmålet og udtale håbet om, at de stedfundne begivenheder (våben-

stilstandsaftalen om Indokina) måtte kunne tages som udtryk for begyndelsen til den internationale afspænding, som var den nødvendige forudsætning for, at arbejdet i nedrustningskommissionen kunne lykkes (bilag 221).

Nedrustningsdrøftelserne, der på dette tidspunkt førtes i skyggen af den kolde krig, omhandlede fortrinsvis fuldstændig og almindelig nedrustning, men efterhånden begyndte den opfattelse at trænge igennem, at mindre omfattende, konkrete rustningskontrolforanstaltninger i sig selv havde betydning. Denne opfattelse deltes på et tidligt tidspunkt af den danske regering. På De forenede Nationers 10. generalforsamling i 1955 udtrykte fhv. minister Alsing Andersen denne tankegang og gav samtidig dansk tilslutning til en række begrænsede forslag, der var fremkommet under mødet mellem regeringscheferne for De forenede Stater, Frankrig, Sovjetunionen og Storbritannien i Genève samme år (bilag 222).

3. Begrænsede nedrustnings- og afspændingsforslag

Generelle inspektionsplaner

Blandt de på ovennævnte regeringschefsmøde fremkomne forslag var en af præsident Eisenhower fremsat idé om iværksættelse af luftinspektion af Sovjetunionens og De forenede Staters territorier. Dette forslag indgik i de følgende års nedrustningsforhandlinger, hvor Sovjetunionen i princippet accepterede nytten af luftinspektion med henblik på at undgå faren for overraskelsesangreb. I forsøget på som led i en mere omfattende nedrustningsplan at opnå enighed om en eller flere inspektionszoner, hvori luftinspektionen eventuelt kunne kombineres med jordbaseret inspektion, diskuterede Sovjetunionen og De forenede Stater forskellige forslag. Den amerikanske regering arbejdede således med planer, der direkte berørte dansk territorium og interesser, dels i Europa dels i det arktiske område. I juni 1957 anmodede De forenede Stater Danmark om godkendelse af, at den del af Grønland, der er beliggende nord for polarcirklen, eventuelt inkluderedes i et forslag om en inspektionszone til uformel drøftelse med den sovjetiske nedrustningsdelegation. Den 2. juli 1957 accepteredes dette forslag af regeringen.

Den 2. august 1957 fremsatte De forenede Stater forslag om oprettelse af luftinspektionszoner efter de ovennævnte retningslinier i nedrustningskommissionens underkomité, men disse bestræbelser førte ikke til noget resultat.

I fortsættelse af de tidligere inspektionsplaner opstod i 1960 en tanke om at åbne Grønland for inspektion som led i en gensidig og afbalanceret inspektionsordning, hvor Vest og Øst stillede bestemte dele af deres nationale territorium af betragtelig og nogenlunde ligelig geografisk udstrækning og strategisk betydning til rådighed for fri og gensidig inspektion. I udenrigsminister Jens Otto Krags indlæg på De forenede Nationers 15. generalforsamling hed det således bl. a.:

»Inden for rammerne af vore egne begrænsede muligheder ville vi gerne bringe et praktisk bidrag i denne henseende for at vise den vej, vore tanker bevæger sig. Som et sådant bidrag ville min regering være rede til at overveje at lukke op for Grønlands enorme område for inspektion som led i en gensidig og afbalanceret inspektionsordning. Det er vort håb, at dette tilbud kan være det første skridt henimod udviklingen af et internationalt inspektionssystem, og at andre lande vil tage stilling til spørgsmålet i samme positive ånd.« (Bilag 223).

Udenrigsminister Krag gentog dette tilbud under sit indlæg i generaldebatten på De forenede Nationers 16. generalforsamling i 1961 (bilag 224) suppleret med et tilbud om, at Danmark ville være rede til inden for sine muligheder at stille teknisk, videnskabeligt og militært udstyr og personel til rådighed til at gennemføre et hvilket som helst program, som måtte være gensidigt acceptabelt som en hensigtsmæssig delvis nedrustningsforanstaltning.

I mangel af positiv reaktion fra Sovjetunionen gled forslaget, efter en række detaillerede undersøgelser af dets praktiske implikationer, i baggrunden.

I de senere år har udviklingen af satellitter i større tal og de derved opståede muligheder for kontrol fra atmosfæren uden tvivl også været medvirkende til at reducere interessen for luftinspektionszoner.

Faste kontrolposter

I 1963 fremsatte De forenede Stater som led i et nedrustningsforslag tanken om oprettelse af faste kontrolposter i Atlantpagtens og Warszawa-pagtens områder. Sådanne kontrolposter på modpartens territorium kunne medvirke til at undgå krig ved tilfældighed, fejlregning og skjulte angrebsforberedelser. Sagen kom til drøftelse i NATO-rådet, og den 20. august 1963 instrueredes den danske repræsentant om at tilslutte sig det amerikanske forslag. Fra dansk side så man ikke blot forslaget værdi i selve formålet, men også i dets evne til at medvirke ved nedbrydelsen af mistillid mellem landene og ved at åbne sovjetisk territorium for fremmede observatører måske medvirke til efterhånden at overvinde sovjetisk modvilje mod egentlige inspektionsforanstaltninger (bilag 225).

Mens Vesten var interesseret i tanken om et kontrolpostsystem som isoleret foranstaltning, d. v. s. uden nødvendigvis at være knyttet sammen med egentlige nedrustningsforanstaltninger, kædede Sovjetunionen spørgsmålet sammen med et forslag om militær udtynding i Centraleuropa.

Fuldstændigt prøvestop

Spørgsmålet om en standsning af forsøg med atomvåben har præget den internationale nedrustningsdebat det sidste tiår. Danmark er stedse gået ind for en standsning af sådanne forsøg – også fordi et prøvestop kunne medvirke til at hindre en udvidelse af atommagternes kreds. Under De forenede Nationers 12. generalforsamling i 1957 udtalte formanden for den danske delegation, fhv. minister Ernst Christiansen:

»Resolutionsforslaget understreger som sit første punkt vigtigheden af, at der opnås en øjeblikkelig suspension af prøver med kernevåben. Dette kan vi fra dansk side fuldt ud tilslutte os.«

Som et andet eksempel kan anføres, at instruktionen til FN-delegationen i 1961 om dette spørgsmål udtalte følgende:

»Delegationen bør virke positivt for, at forhandlingerne i Genève videreføres med det formål snarest muligt at nå til en almindelig aftale om indstilling af kernevåbenforsøg. Delegationen bør deltage i opfordringer til vedkommende stater om frivilligt at

afstå fra forsøg, så længe forhandlingerne står på. Delegationen bør endvidere støtte de fremsatte forslag om indstilling uden instituering af nogen kontrolorganisation af alle kernevåbenforsøg i atmosfæren. Der bør ikke være tvivl om, at Danmark med den alvorligste beklagelse ser på, at forsøg med kernevåben genoptages.«

Imidlertid genoptog Sovjetunionen under De forenede Nationers generalforsamling i 1961 prøvesprængninger af kernevåben, der havde været standset siden 1958. Den 18. oktober 1961 foreslog den danske FN-delegation telegrafisk regeringen, at Danmark fremsatte et resolutionsudkast, hvori Sovjetunionen opfordredes til at afstå fra at sprænge en netop annonceret superbombe på 50 megatons (bilag 226). Efter at regeringen havde godkendt forslaget, blev det den 20. oktober fremsat af folketingsmand Per Hækkerup, hvis fremlæggelsestale er optrykt som bilag 227. Resolutionen blev den 28. oktober 1961 i generalforsamlingen vedtaget med 87 stemmer mod 11, men en yderst kraftig bombe var på dette tidspunkt blevet bragt til sprængning af Sovjetunionen.

I marts 1962 meddelte præsident Kennedy, at også USA ville genoptage kernevåbenforsøgene. I denne anledning stillede folketingsmand Vivike (Socialistisk Folkeparti) den 13. juni 1962 i folketinget følgende spørgsmål til den fungerende statsminister:

»Vil ministeren foranledige, at regeringen protesterer mod de amerikanske atombombeforsøg, der – såvel som andre landes forsøg – er til ubodelig ulykke for denne og kommende generationer?«

Justitsminister Hans Hækkerup svarede, at den danske regering måtte beklage, at stormagterne efter næsten tre års pause havde fundet det nødvendigt at genoptage forsøgene med atomvåben, hvilket regeringen flere gange havde givet udtryk for. For Danmark måtte de genoptagne forsøg være en opfordring til en forstærket indsats under forhandlingerne i FN om disse spørgsmål, hvor den effektive mulighed for en dansk indsats fandtes (bilag 228).

Den 5. august 1963 opnåedes der enighed mellem De forenede Stater, Sovjetunionen og Storbritannien om en traktat om forbud mod kernevåbenforsøg i atmosfæren, det ydre rum og under vandet (den såkaldte Moskva-aftale). Den 9. august 1963 undertegnede de danske missionschefer i London, Moskva og Washington under forbehold om senere ratifikation aftalen. Folketinget meddelte den 3. december 1963 enstemmigt sit samtykke til, at Danmark ratificerede aftalen. Uddrag af udenrigsminister Per Hækkerups forelæggelsestale er optrykt som bilag 229.

Siden Moskva-aftalens indgåelse har bestræbelserne på dette område været rettet mod at få gennemført et forbud også mod underjordiske sprængninger. Også supermagterne ønsker en sådan aftale gennemført, men der er uenighed om, hvorledes en aftale kan kontrolleres. Sovjetunionen hævder, at nationale kontrolmetoder er tilstrækkelige, medens De forenede Stater kræver ret til et vist antal årlige inspektioner på sovjetisk territorium for på denne måde at kunne verificere en aftales overholdelse. I De forenede Nationers 1. komité udtalte fhv. minister Frode Jakob-

sen på den danske delegations vegne den 26. november 1965 følgende om identifikationsmulighederne:

»For os ser det ikke ud til, at der endnu er 100 % sikkerhed for identifikation (af underjordiske sprængninger). Men hvor har vi 100 % sikkerhed i den verden, vi lever i? Afgørende er, om faren for at blive afsløret ikke vil være så stor, at ingen tør udsætte sig for den. Der *er* en risiko. Men vi må afveje, hvilken risiko der er størst: Risikoen for, at nogen vil bryde en aftale og i hemmelighed gøre forsøg; eller risikoen for, at det ikke skal lykkes at standse udbredelsen af atomvåben til flere lande. For den danske delegation er der ingen tvivl. Og vi håber på, at de, der med rette lægger så megen vægt på kontrol, sammen med os vil stemme for.«

På De forenede Nationers 20. generalforsamling foreslog udenrigsminister Per Hækkerup den 1. oktober 1965 et dobbelt-moratorium. Forslaget gik ud på, at et tidsbegrænset afkald på erhvervelse af atomvåben fra de landes side, som ikke har atomvåben, skulle kombineres med et tidsbegrænset afkald fra atommagterne på at foretage underjordiske kernevåbenforsøg. Gennem et sådant dobbelt-moratorium kunne der skabes balance mellem atommagternes og ikke-atommagternes forpligtelser (bilag 230).

Sammenligning af sovjetiske og amerikanske seismografer

Som følge af supermagternes uenighed om mulighederne for at detektere underjordiske kernevåbeneksplosioner alene med nationale, navnlig seismologiske midler opstod der et ønske om at sammenligne det sovjetiske og amerikanske apparatur. På et fagligt møde under UNESCO's auspicer i Paris i dagene 21.-30. april 1964 vedtoges bl. a. en resolution om det ønskelige i en sådan sammenligning, der udover nedrustningsaspektet også ville medføre betydelige videnskabelige fordele. Danske videnskabsmænd fandt København et egnet sted for opstilling af sovjetiske seismografer, idet man havde plads til materiellet ved siden af det allerede erhvervede amerikanske udstyr, der til dels var leveret vederlagsfrit. Efter at have forespurgt udenrigsministeriet og forsvarsministeriet, hvorunder Geodætisk Institut henhører, sendte instituttets direktør, dr. Einar Andersen, den 12. oktober 1964 en skrivelse til Sovjetunionens Videnskabernes Akademi, hvori der under henvisning til ovennævnte resolution pegedes på de gunstige vilkår, der i København kunne tilbydes en opstilling af sovjetisk materiel. Indbydelsen drejede sig i første omgang om et besøg af sovjetiske videnskabsmænd med henblik på undersøgelse af forholdene, men det forudsattes, at et eventuelt arrangement ville medføre, at de opnåede målingsresultater blev stillet til rådighed for alle videnskabsmænd uden restriktioner (bilag 231). Henvendelsen fremkaldte ikke nogen reaktion fra sovjetisk side.

Nordisk og dansk-amerikansk samarbejde på detektionsseismologiens område

De langstrakte forhandlinger om en fuldstændiggørelse af Moskva-aftalen (1963) og de dermed forbundne verifikationsproblemer omkring underjordiske atomspræng-

ninger førte i 1965 til en række konkrete overvejelser om et dansk eller nordisk bidrag til de internationale muligheder for detektion og identifikation af sådanne sprængninger. Der fandt en række tekniske overvejelser sted om muligheden af at placere en international seismisk station i Grønland. Imidlertid tog sagen en ny vending på det nordiske udenrigsministermøde i Oslo i dagene 19.-20. august 1965, hvor den svenske udenrigsminister fremlagde forslag om et nordisk samarbejde angående et seismisk registreringssystem. Tanken fik støtte fra norsk og dansk side, og udenrigsminister Per Hækkerup udtalte, at hvis Grønland kunne være et område af interesse i denne sammenhæng, ville et oplæg om placering af en station i Grønland møde en positiv holdning fra dansk side. Communiquéet fra udenrigsministermødet indeholdt følgende passus fra mødet:

»I denne forbindelse var der enighed om at undersøge mulighederne for, om de nordiske lande kan yde et bidrag til løsning af kontrolspørgsmålet ved at etablere registreringsstationer på nordisk område for underjordiske rystelser.«

Den 11. januar 1966 besluttedes det på et embedsmandsmøde i Stockholm, hvori deltog repræsentanter for udenrigsministerierne i Danmark, Finland, Norge og Sverige (senere er Island kommet med i arbejdet), at nedsætte en teknisk, videnskabelig samarbejdskomité, der fik til opgave med henblik på detektering af underjordiske kerneeksplosioner at undersøge de forskellige seismiske stationstyper, udrede, hvorledes disse kunne tænkes udformet i de nordiske lande, og belyse formerne for et samarbejde om udveksling af seismiske data (bilag 232).

I august-september 1965 besøgte det amerikanske forsvarsministeriums nedrustningseksperter, Arthur Barber, bl. a. København for at drøfte mulighederne for at konkretisere tanken om et verdensomspændende registreringssystem for jordrystelser, herunder underjordiske atomsprængninger. Fra amerikansk side forestillede man sig et net bestående af ca. 10-12 store seismiske stationer af LASA-typen (Large Aperture Seismic Array), hvoraf De forenede Stater netop havde oprettet den første i Montana. Ud fra tekniske overvejelser burde en af disse stationer placeres i Skandinavien (Norge-Sverige) og en anden inden for området Grønland-Labrador-Canada (det sydlige Danmark har for højt støjniveau til, at der med fordel kan opføres en station). Yderligere dansk-amerikanske kontakter i de følgende måneder førte frem til en konkret plan om en dansk-amerikansk forsøgsstation på indlandsisen med henblik på undersøgelser af bl. a. støjniveauet, der er af stor betydning for en LASA-stations effektivitet. Den 11. marts 1966 accepteredes planen fra dansk side, og stationen, der senere fik navn efter den danske seismolog, statsgeodæt Inge Lehmann, indrettedes på positionen 75° nord, 40° vest ca. 800 km fra Thule-forsvarsområdet og ca. 600 km fra indlandsisens kant i et område, hvor isens tykkelse anslås til ca. 2 km. Det var oprindelig tanken, at undersøgelserne skulle afsluttes efter ca. 6 måneders forløb, men på grund af lovende foreløbige resultater blev operationstiden forlænget.

Atomfri klub, forbud mod atomvåben og atomkontrol

Hvad angår spørgsmålet om at modvirke spredning af kernevåben og det hertil

knyttede spørgsmål om atomfri zoner henvises til kapitel X om Danmarks atompolitik.

I den her nævnte sammenhæng skal imidlertid omtales de af den daværende svenske udenrigsminister Östen Undén i 1961 fremsatte betragtninger om dannelsen af en såkaldt »atomfri klub«. Disse betragtninger kom til at danne grundlaget for et af Sverige med flere lande fremsat resolutionsudkast på De forenede Nationers 16. generalforsamling i 1961, hvori De forenede Nationers generalsekretær anmodedes om blandt verdens stater at foranstalte en undersøgelse af, under hvilke betingelser de lande, der ikke var i besiddelse af atomvåben, måtte være villige til at indgå på konkrete forpligtelser til at undlade at fremstille eller på anden måde skaffe sig sådanne våben samt at undlade at modtage dem i fremtiden på deres territorier på noget andet lands vegne. I forbindelse med resolutionsforslaget udtalte den svenske repræsentant, at det lå på linie med andre bestræbelser på at forhindre udbredelsen af kernevåben, indtil mere omfattende nedrustningsaftaler var truffet. Formålet var det samme som ved dannelsen af atomfri zoner, men forslaget havde et universelt perspektiv.

Af NATO-landene stemte Canada, Danmark, Island og Norge for resolutionen, mens de øvrige stemte imod. Den danske repræsentant i 1. komité, ambassadør Paulson, afgav følgende stemmeforklaring:

»Danmark vil stemme for resolutionsudkastet indeholdt i dokument L. 297. Vi håber, at der indkommer et betragteligt antal svar, således at nedrustningskommissionen vil få et nyttigt baggrundsmateriale for de videre studier af muligheden af at indpasse dette aspekt af problemet om afskaffelse af atomvåben i det enorme og sammensatte problemkompleks om almindelig og fuldstændig nedrustning. Danmarks delegation vil støtte resolutionen under forudsætning af, at en positiv holdning til resolutionen ikke på nogen måde vil præjudicere regeringens stilling til denne sags substans. Vi betragter resolutionen alene som en appel til vore regeringer om at specificere – som resolutionen udtrykker det – de betingelser, under hvilke lande, der ikke er i besiddelse af atomvåben, vil være villige til at påtage sig de forpligtelser, som er nævnt deri.«

Resolutionen blev vedtaget, og den 2. januar 1962 fremsendte De forenede Nationers generalsekretær den i resolutionen forudsatte forespørgsel. I den danske regerings svar af 16. marts s. å., der optrykkes som bilag 233, hed det bl. a., at der ikke i Danmark fandt produktion af nuklear ammunition sted, og den danske regering havde ikke erhvervet sådan ammunition og ej heller på noget tidspunkt modtaget den på en anden stats vegne. Regeringen påtænkte ikke at ændre denne holdning. I svaret hed det yderligere, at forhindring af spredning af atomvåben var et nøgleproblem, og man gav sin fulde støtte til forebyggelse af videre udbredelse af kernevåben. Nedrustningsforanstaltninger måtte ikke medføre en forskydning af den internationale balance, og spørgsmålet om afskaffelse af atomvåben burde indgå i drøftelserne om en aftale om almindelig og fuldstændig nedrustning under samtidig gennemførelse af et effektivt internationalt sikkerhedssystem.

Spørgsmålet om forbud mod atomvåben har ved adskillige lejligheder været til forhandling i De forenede Nationer. Under 16. generalforsamling i 1961 tilspidsedes situationen ved fremsættelsen af et af en række afro-asiatiske lande udarbejdet reso-

lutionsforslag, hvorefter generalforsamlingen i form af en deklARATION skulle erklære, at brugen af nukleare og termonukleare våben var 1) en direkte krænkelse af FN-pagten, 2) endog gik uden for krigens rammer og ved sine skadevoldende virkninger var stridende mod folkeretten og menneskelighedens love, 3) var en krig mod hele menneskeligheden, og 4) at enhver stat, som brugte disse våben, krænkede FN-pagten og menneskelighedens love og forbrød sig mod menneskeheden og civilisationen. Herved berørtes dels FN-pagtens art. 51 om kollektivt forsvar og NATO's strategi og vedtagne forsvarspolitik. Endvidere indeholdt resolutionsforslaget en opfordring til generalsekretæren om hos De forenede Nationers medlemslande at undersøge mulighederne for at indkalde en konference til undertegnelse af en konvention om forbud mod at benytte sådanne våben til krigsformål.

Italien fremsatte en række ændringsforslag til resolutionsudkastet, der hovedsagelig gik ud på, at forbudet mod brug af atomvåben kun skulle gælde, såfremt brugen var i strid med FN-pagten. Endvidere skulle den ovennævnte konference »overveje midler til at forbyde brugen af atomvåben i modstrid med FN-pagten«. Imidlertid nedstemtes de italienske ændringsforslag i 1. komité mod bl. a. Danmarks stemme, og det oprindelige resolutionsforslag vedtoges derpå. De fleste NATO-lande stemte imod, mens Canada, Island, Norge og Danmark afholdt sig fra at stemme sammen med bl. a. Finland og Sverige. Den danske FN-delegation havde modtaget den som bilag 234 optrykte instruktion.

Under afstemningen i generalforsamlingen i 1961 svingede Canada over og stemte imod som de øvrige NATO-lande med undtagelse af Island, Norge og Danmark, der afstod sammen med bl. a. Sverige og Finland. I overensstemmelse med resolutionen tilskrev generalsekretæren den 2. januar 1962 regeringen i spørgsmålet om de danske synspunkter vedrørende indkaldelsen af den ovennævnte konference. I regeringens svar af 30. juni 1962 hed det, at spørgsmålet om de ved brug af atomvåben involverede risici fordelagtigst kunne drøftes inden for rammerne af almindelig og fuldstændig nedrustning, hvorfor det rette forum formentlig ville være 18-magtskomitéen i Genève. En speciel konference vedrørende dette emne kunne formentlig ikke bringe fremskridt i spørgsmålet, og det måtte tværtimod befrygtes, at en sådan konference kunne få uheldige virkninger på 18-magtskomitéens bestræbelser (bilag 235).

På De forenede Nationers generalforsamling i 1962 besluttede et spinkelt flertal at indkalde en konference med henblik på undertegnelse af en konvention om forbud mod atomvåben. Dette er dog aldrig sket, og i de følgende år henviste generalforsamlingen spørgsmålet til behandling i 18-magtskomitéen.

Som et udtryk for regeringens ønske om at bidrage til udbygningen af den internationale kontrol med nedrustningsforanstaltninger i almindelighed og atomar virksomhed i særdeleshed indgik Danmark, Storbritannien og Den internationale Atomenergiorganisation (IAEA) i Wien den 23. juni 1965 en aftale om overførsel til IAEA's kontrolsystem af de i henhold til den dansk-britiske aftale om nukleare leverancer hidtil fra britisk side anvendte kontrolforanstaltninger (vedrørende Risø forsøgsanlæg). En sådan aftale kan alene opsiges efter fælles overenskomst. Aftalen var den første af sin art, hvorfor man inden for IAEA tillagde den stor betydning. IAEA's kontrol tager sigte på at forhindre, at det kontrollerede (»specielle fissile

materialer og andre materialer, tjenesteydelser, udstyr, faciliteter og oplysninger») anvendes til militære formål. Der føres endvidere forhandlinger mellem Danmark, De forenede Stater og IAEA om en tilsvarende overførsel af kontrollen med de amerikanske leverancer. Ved disse forhandlingers afslutning vil hele den danske reaktordrift være under IAEA's kontrol.

Ikke-angrebspagt mellem Warszawa-pagten og Atlantpagten

I årenes løb er der ved flere lejligheder fra østeuropæisk side fremsat forslag om indgåelse af en ikke-angrebspagt mellem landene inden for Warszawa-pagten og Atlantpagten. Forslaget blev bl. a. nævnt i den sovjetiske ministerpræsident Bulganins breve af 12. december 1957 og 8. januar 1958 til stats- og udenrigsminister H. C. Hansen. I bilaget til brevet af 8. januar 1958 hed det således, »at indgåelsen af en sådan pagt eller af analoge separate pagter mellem landene vil øve en overoverordentlig positiv indflydelse på den internationale situation og have en betydelig hæmmende indflydelse på en mulig aggressor, som, i tilfælde af at han begynder en aggressiv krig, ville komme til at stå internationalt isoleret med alle deraf flydende konsekvenser for ham« (bilag 163).

Om eventuel indgåelse af en ikke-angrebspagt udtalte H. C. Hansen den 21. januar 1958 i folketinget bl. a.:

»Ved overvejelserne af dette spørgsmål må det haves i erindring, at FN-pagten i forvejen forpligter sine medlemmer til at afstå fra enhver magtanvendelse undtagen med rent defensive formål for øje. En ikke-angrebspagt betyder altså for så vidt ikke noget nyt, og i sig selv medfører den jo heller ikke sikkerhedsmæssige garantier. I denne forbindelse kan man ikke se bort fra, at erfaringerne med hensyn til ikke-angrebspagter ikke er de bedste. Det kan imidlertid ikke udelukkes, at en ikke-angrebspagt ville kunne lette tilvejebringelsen af en enighed om andre spørgsmål, og denne omstændighed gør, at tanken fortjener alvorlig overvejelse. Dens realisation må naturligvis i første række hvile på stormagterne.«

I svaret til ministerpræsident Bulganin af 8. februar 1958 hed det tilsvarende:

»For så vidt angår forslaget om en ikke-angrebspagt, bør det erindres, at FN-pagten i forvejen forpligter sine medlemmer til at afstå fra enhver magtanvendelse undtagen med rent defensive formål for øje. Jeg skal dog ikke udelukke muligheden af, at det kunne være hensigtsmæssigt i forbindelse med enighed om andre spørgsmål at afslutte en ikke-angrebspagt. Dens virkeliggørelse må naturligvis i første række hvile på stormagterne.« (Bilag 164).

Den 27. maj 1958 modtog ambassadør Mørch i Moskva det som bilag 236 optrykte udkast til en ikke-angrebspagt mellem NATO-landene og medlemslandene af Warszawa-pagten af viceudenrigsminister Zaburin, som oplyste, at udkastet var blevet vedtaget på et i dagene 24.-26. maj 1958 i Moskva afholdt møde mellem repræsentanter for bl. a. Warszawa-pagtens lande. Den sovjetiske regering ville med interesse gøre sig bekendt med den danske regerings stilling til forslaget, tilføjedes det.

Henvendelsen blev ikke besvaret af Danmark eller andre Atlantpagtlande.

Økonomiske og sociale virkninger af nedrustning

Gennem årene har ECOSOC og FN's generalforsamling vedtaget resolutioner, der opfordrer FN's generalsekretær til hos medlemslandenes regeringer at indhente oplysninger om, hvilke økonomiske og sociale virkninger gennemførelsen af almindelig og fuldstændig nedrustning ville have på landenes økonomi, med henblik på udarbejdelse af en samlet FN-rapport herom. Som bilag 237 optrykkes det danske svar i 1964, hvortil der i 1966 kun knyttedes visse supplerende bemærkninger (bilag 238). Som hovedregel ville almindelig og fuldstændig nedrustning have en øjeblikkelig gunstig indflydelse på den danske økonomi. Der ville næppe opstå beskæftigelsesvanskeligheder, og påvirkningen af importen ville næppe overskride 2-3 %, medens indvirkningen på eksporten formentlig ville blive endnu mindre.

I forbindelse med undersøgelserne af almindelig og fuldstændig nedrustnings indflydelse på økonomien har den tanke ofte været fremført i de internationale forhandlinger, at de ved nedrustning fremkomne besparelser burde overføres helt eller delvis til udviklingslandene. I den ovennævnte besvarelse i 1966 vedrørende nedrustningens økonomiske følger (bilag 238, hed det i slutningen: »Den danske regering bekræfter på ny håbet om, at De forenede Nationers overvejelser om dette centrale problem i forbindelse med nedrustningsspørgsmålet må føre frem til konstruktive resultater, navnlig ved at skabe nye muligheder for at imødekomme udviklingslandenes behov for bistand til udviklingen af deres økonomi.«